

The article describes methods, techniques and means of forming junior pupils' dialogical skills and habits according to the requirements for learning-speech activity. The types of exercises are set, methods of their use are described and theoretically substantiated. The main focus of the teacher at the lesson is on the pupils' speech activity, learning the language material and the formation of language-speech skills. Speech activity is considered as one of many types of human activity and is defined as an active, purposeful process of exchanging speech messages during people's interaction, which is always conditioned by language and communicative situation. The effectiveness of forming schoolchildren's dialogical speech depends on many conditions: influence of family, school and environment; individual mental, psychological and age characteristics of the child, etc. Dialogical speech of an individual is formed under the influence of all these factors, which are defined as sociolinguistic prerequisites. It is concluded, that social linguistic environment is rarely so perfect to ensure pupils' knowledge about the variety of language means and their reproductive use in speech practice.

Children's ability to produce their own expressions and engage in dialogue depends on their vocabulary. An important role in enriching the learner's vocabulary is given to their environment and living conditions. Pupils acquire the elements of dialogical speech from the speech of their parents, relatives, acquaintances, teachers and during reading. But the pupils' vocabulary is mostly enriched at school – at the lessons of Ukrainian language and other subjects.

Key words: *dialogical speech, dialogue, language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, speech activity, pedagogical mastery, professional activity, grammatical accuracy, language personality, speech competence, speech interaction.*

УДК 373.3.091.321:003-028.31:165.021

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.380-386

Наталія Мелекєсцева
Nataliia Mieliekiestseva

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

DEVELOPMENT OF JUNIOR PUPILS' CRITICAL THINKING BY MEANS OF MODERN UKRAINIAN CHILDREN LITERATURE

У статті висвітлено основні поняття критичного мислення, схарактеризовано його ознаки й етапи формування, описано структуру уроків із використанням елементів технології розвитку критичного мислення, запропоновано методи і прийоми для кожного етапу. Обґрунтовано актуальність розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках літературного читання, зокрема під час вивчення творів сучасної української дитячої літератури. Наведено приклади застосування стратегій технології розвитку критичного мислення в процесі роботи з творами сучасних українських дитячих авторів на уроках літературного читання в початковій школі.

Ключові слова: *розвиток критичного мислення, читацька компетентність, урок літературного читання, сучасна українська дитяча література, учні початкових класів.*

Інтеграція України до європейської спільноти актуалізувала потребу в реформуванні й модернізації системи національної освіти. Першим кроком до створення новітнього освітнього простору стала презентація Концепції Нової української школи, що характеризується масштабністю та радикальністю змін.

Реформа орієнтована на формування у здобувача освіти 10 ключових компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці. Також визначено спільні для всіх компетентностей наскрізні вміння, одне з яких – критичне мислення.

Розвинуте критичне мислення – це важливе вміння XXI століття, адже найбільш затребуваними на ринку праці є люди, які вміють мислити гнучко, динамічно, самостійно, здатні адаптуватися до стрімких змін у світі. За дослідженнями експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі це друга за значущістю компетентність 2020 року, яка ще у 2015 році займала четверту позицію і, за прогнозами, залишатиметься ключовою на найближчих 10-15 років.

Проблемі розвитку критичного мислення приділено значну увагу в дослідженнях таких видатних учених, як Б. Блум, Д. Брунер, Дж. Дьюї. Аспекти розвитку критичного мислення висвітлено у працях українських науковців К. Баханова, І. Бондарук, О. Пометун, Л. Пироженко, І. Суценка, С. Терна й інших, проте бракує наукових досліджень щодо розвитку критичного мислення молодших школярів, адже початкова ланка освіти є фундаментом його формування, що й зумовлює актуальність наукової розвідки.

Мета статті – схарактеризувати особливості розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках літературного читання засобами сучасної української дитячої літератури.

Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) висвітлити основні поняття критичного мислення; 2) з'ясувати можливості навчального предмета “Літературне читання” для розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти; 3) схарактеризувати методи та прийоми роботи з творами сучасної української дитячої літератури, спрямованими на формування критичного мислення учнів початкових класів.

Аналіз наукових досліджень виявив різні підходи до тлумачення критичного мислення. Загалом його трактують як науковий тип мислення, результатом якого є ухвалення ретельно обміркованого й незалежного рішення. Основними характеристиками критичного мислення є усвідомленість і самовдосконалення.

Одна зі співзасновниць української освітньої платформи “Критичне мислення” член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О.І. Пометун визначає критичне мислення як сукупність розумових стратегій і процедур, опанування якими передбачає вільне використання людиною мисленневих операцій високого рівня, що застосовуються для опрацювання інформації, формулювання обґрунтованих висновків й оцінок та ухвалення рішень [7, с. 8].

У науковій розвідці під *критичним мисленням* розуміємо здатність людини до самостійної оцінки інформації, обґрунтування її достовірності, самокорекції власних суджень й усвідомленого прийняття рішень.

Критичне мислення часто плутають із розумінням складних ідей або творчим мисленням, проте воно має низку відмінностей:

- свободу та самостійність – здатність висловити власну ідею незалежно від думок інших людей;
- інформація слугує відправною точкою для розвитку – для отримання зваженої думки необхідно опрацювати різні точки зору щодо певної проблеми;
- починається з постановки питань, на які потрібно дати відповідь;
- аргументацію – власне вирішення проблеми завжди аргументоване;
- є соціальним процесом – думка коректується у процесі обговорення й дискусії з іншими людьми [3].

Отже, критично мислити – це сприймати думки інших критично, бути компетентним, небайдужим у сприйнятті подій, самокритичним, допитливим, здатним до діалогу та дискусії.

Критичне мислення починається з постановки проблеми, яку потрібно розв'язати, і завершується прийняттям рішення. В психолого-педагогічній літературі виокремлено чотири етапи формування критичного мислення учнів:

- 1) актуалізація знань, пробудження інтересу до теми, визначення мети вивчення конкретного матеріалу;
- 2) осмислення нової інформації;
- 3) роздуми або рефлексія, формування власної думки щодо навчального матеріалу;

4) узагальнення й оцінка проблеми, визначення способів її розв'язання, з'ясування власних можливостей [7, с. 12].

Навчальні предмети, які вивчають учні початкових класів, мають великий потенціал для розвитку критичного мислення дітей, проте найбільші можливості вбачаємо в уроках літературного читання, адже в основі технології розвитку критичного мислення – стратегії технології “Читання і письмо для розвитку критичного мислення” (Reading and Writing for Critical Thinking), яку в 90-их роках розробили американські вчені Дженні Д. Стілл, Кертіс С. Мередіт, Чарльз Темпл і Скотт Уолтер. Зауважимо, що в зарубіжних наукових джерелах часто послуговуються терміном “critical reading” (критичне читання).

“Літературне читання” є органічною складовою освітньої галузі “Мови і літератури”, основна мета якого – розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності, формування читацької компетентності молодших школярів, що входить до складу комунікативної і пізнавальної компетентностей, ознайомлення учнів із дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі. На уроках літературного читання формуються ключові компетентності учнів: уміння вчитися, загальнокультурна, комунікативна, інформаційна [4].

На уроках літературного читання вчитель стимулює учнів до розвитку критичного мислення під час читання художніх творів різних жанрів, адже опрацювання матеріалу передбачає не лише сприйняття інформації, а й її критичний аналіз, інтерпретацію, формування світоглядних уявлень і власного ставлення до прочитаного. Під керівництвом учителя учні задумуються над тим, що нового вони дізналися, порівнюють із тим, що вже було відомо, дискутують про зміст прочитаного, таким чином, навчаються самостійно досліджувати матеріал, конструювати власні знання й уміння. Читання активізує та збагачує словниковий запас учнів, формує в них образне мислення, уяву, фантазію, які супроводжуються словесною творчістю та інтелектуально-мовленневою активністю.

Аналіз оновленої програми з літературного читання для 2-4 класів виявив, що з метою подолання надмірної архаїзації програми було вилучено застарілі за змістом і художньою мовою тексти та введено близько 40 нових авторів. Значне місце в колі читання молодших школярів відведено творам сучасних українських дитячих авторів: Івана Андрусяка, Катерини Бабкіної, Василя Голобородька, Сашка Дерманського, Оксани Луцєвської, Галини Малик, Зірки Мерзантюк, Тараса та Мар'яни Прохаськів, Тетяни Стус, Галини Ткачук, Григорія Фальковича й інших. Це твори, близькі світу сучасної дитини, які відображають актуальні теми та реалії сьогодення, віддзеркалюють суспільно-психологічні й культурні трансформації, написані живою “сучасною” мовою. Саме в сучасній дитячій літературі, здатній задовольнити читацькі інтереси молодшого школяра, вбачаємо потужний потенціал для розвитку критичного мислення.

Структура уроку, на якому використовуються елементи технології розвитку критичного мислення, складається з трьох етапів: актуалізації (виклику), усвідомлення (осмислення) змісту та рефлексії (консолідації). Варто зазначити, що єдність усіх трьох етапів відображає складний ментальний процес.

Метою етапу активізації є актуалізація в пам'яті учнів уже наявних знань, визначення проблемних питань, спроби їх розв'язати, обговорення мети уроку. На етапі актуалізації найбільш доцільними стратегіями роботи з художнім твором є мозковий штурм, асоціативний куш, гронування, передбачення (за назвою, ключовими словами, малюнком, відеофрагментом, кінострічка видінь), кошик ідей, кубування.

Наприклад, під час вивчення твору Юрка Бедрика “Сумна скоромовка” [9, с. 33] на етапі актуалізації використовуємо стратегію “Мозковий штурм”: пропонуємо учням подумати про те, що вони знають про скоромовки. Фіксуємо думки дітей, проте не коментуємо їх. Далі повідомляємо, що на уроці дітей очікує знайомство з поезією Юрка Бедрика “Сумна скоромовка”, і запитуємо: *Чому, на вашу думку, автор назвав скоромовку “сумною”?*

Діти висловлюють передбачення щодо назви твору: *тренує слова, які дозволять виразно сумувати; містить “сумні” звуки та звукосполучення; це сумна історія персонажа.*

Передбачення щодо змісту твору можна організувати й за стратегією “Кінострічка видінь”: із запропонованих слів (*пацюки, бурундуки, опосуми, висіти на хвостиках, сумувати*) учням потрібно скласти зв’язний текст, а потім порівняти його з текстом автора.

На етапі усвідомлення учні працюють з інформацією, осмислюють матеріал, знаходять відповіді на попередні запитання, визначають нові запитання і намагаються відповісти на них. Мета етапу осмислення – порівняти очікування учнів з тим, що вивчається, переглянути очікування та висловити нові, виявити основні моменти, відстежити процеси мислення (перебіг думок учнів), зробити висновки й узагальнення матеріалу, поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів, поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу.

Після прочитання твору обговорюємо його за такими запитаннями:

- *Які слова виділені в тексті? (Пацюки, бурундуки, опосуми)*
- *Що вони називають? (Слова – назви тварин)*
- *Що роблять, за словами автора, пацюки? (Пацюкують)*
- *Як ви гадаєте, яка це може бути дія?*
- *Яке слово-дія утворилося від слова “бурундуки”? (Бурундукують)*
- *Яке слово є “родичем” слову “опосуми”: поопосумуємо чи посумуємо?*
- *Які “родичі” у слова “посумуємо”? (сумувати, сум)*
- *Хто з тварин планує посумувати? Як про це йдеться в тексті?*
- *Чи є в українській мові слова “пацюкуйте”, “бурундукуйте”, “поопосумуємо”? Хто придумав ці слова? Для чого?*
- *Чи легко їх вимовляти? Чи варто пограти і потренуватися у їхній вимові?*
- *З яким, на вашу думку, словом найцікавіше було грати авторіві?*

На етапі осмислення найбільш доцільними є такі стратегії технології розвитку критичного мислення: кероване читання з передбаченням, таблиця передбачень, читання тексту із системою позначок “Допомога”, кубування.

Коли учні зрозуміли ідеї уроку, потрібно спонукати їх відрефлексувати те, про що дізналися, як змінилися їхні попередні уявлення, як учні зможуть застосувати набуті знання в житті. Це третій етап – етап рефлексії, на якому відбувається узагальнення та інтерпретація основних ідей, їх оцінка, обмін думками, вияв особистого ставлення.

На етапі рефлексії пропонуємо учням повернутися до думок, які вони висловлювали на етапі актуалізації:

- *Чи виправдалися наші припущення щодо “сумної” скоромовки?*
- *Чому слово “сумна” потрапило до назви?*
- *Чи може бути скоромовка й справді сумною?*
- *Які почуття у людей викликають скоромовки?*
- *Чи можна вважати жартом ідею автора назвати вірш “Сумна скоромовка”? Чому?*

Працюючи з художнім твором, на етапі рефлексії доцільно застосовувати такі стратегії технології розвитку критичного мислення, як сенкан, щоденник подвійних нотаток, трихвилинне есе (“крісло автора”), діаграма Венна, ромашка Блума (багаторівневе опитування), шість капелюшків мислення тощо.

Цікавою для молодших школярів є стратегія “Кероване читання з передбаченням”. Алгоритм роботи за цією стратегією такий:

1) після ознайомлення з назвою тексту чи ілюстрацією перед читанням ставимо дітям запитання, які дозволяють зробити припущення, про що саме буде текст;

2) текст розподіляємо на частини, читати його учні будуть частинами; зупинки потрібно робити на найбільш цікавих місцях, таким чином, створюємо ситуацію очікування;

3) після читання кожної частини ставимо учням запитання, пропонуємо зробити передбачення стосовно того, що відбуватиметься далі, потім це передбачення аналізуємо.

Наводимо приклад роботи за стратегією “Кероване читання з передбаченням” на основі казки Галини Малик “Чому равлик ховається” [9, с. 87].

Зараз ми прочитаємо казку Галини Малик “Чому равлик ховається”.

Передбачення за заголовком.

– Як ви думаєте, про що буде текст?

Передбачення за ілюстрацією.

– Розгляньте ілюстрацію до твору. Між ким буде діалог?

– А як ви думаєте, чому ховається равлик?

2. Читання першої частини тексту.

Якось до Равлика завітала Не-Дуже-Чемна-Жаба.

– Запроси мене до своєї хатки, – сказала вона Равликові.

– Але ти у ній не помістишся, – відповів Равлик.

– Я ж прийшла до тебе в гості? – спитала Жаба.

– В гості... – розгублено мовив Равлик.

– Отож ти мусиш мене запросити! – закричала Не-Дуже-Чемна-Жаба.

Запитання:

– На чому наполягала Не-Дуже-Чемна-Жаба?

– Чому автор назвав головну особу Не-Дуже-Чемна-Жаба?

– Що, по-вашому, буде далі? Чому ви так думаєте?

3. Читання другої частини тексту.

Ніяково стало Равликові.

Справді, якось негарно виходить.

Прийшли до тебе в гості, а ти не можеш запросити до хатки.

Виліз Равлик зі своєї мушлі й каже:

– Заходь, будь ласка!

Почала Жаба лізти.

І вона лізла, лізла і пхалася до маленької мушлі, аж доки мушля тріснула й розпалася на дві половинки.

Запитання:

– Чи справдилися ваші припущення?

– Чи був Равлик насправді гостинним? Чому ви так думаєте?

– Що буде далі? Чому ви так вважаєте?

4. Читання третьої частини тексту.

І залишився бідний Равлик без домівки.

Він збудував собі нову хатку.

Але відтоді, як тільки хтось торкнеться його, Равлик одразу ж ховається.

Він думає, що це знову до нього в гості прийшла Не-Дуже-Чемна-Жаба.

Запитання:

– Чи справдилися ваші припущення?

– Чому автор називає Равлика бідним?

– Чому ховається равлик?

– Чи траплялося вам бути у подібних ситуаціях?

– Як ви поводитися?

– Чи легко приймали рішення? Чому?

На етапі рефлексії працюємо за стратегією “Діаграма Венна”. Учні заповнюють кола, визначаючи, що спільного й відмінного між равликом і жабою в казці.

Схожою стратегією технології розвитку критичного мислення є “Навчання на протилежностях”. Часто прості історії, особливо казки, мають в своїй основі протилежні ситуації або героїв із протилежними рисами характеру.

Можна поставити учням такі запитання:

- Які герої в цій історії є найбільш протилежними?
- Якими словами ми можемо описати цих персонажів?

Оформляємо у вигляді таблиці з двох колонок.

- Яких ще протилежних героїв ви знаєте?

Бесіда про ці протилежності може початися з дійових осіб у літературі, потім продовжитись особистостями з історії та сучасного життя.

- Чому в історіях повторюються такі прийоми, як ці протилежні герої?
- Чи буває в реальному житті так, що ми перебільшуємо наші відмінності з людьми, яких ми знаємо, приміряючи на себе одну з цих протилежних ролей і віддаючи їм іншу? Що відбувається, коли ми це робимо?

Під час аналізу художнього твору й визначення характеристик дійових осіб також можна застосувати стратегію “Грунування”. Такий наочний спосіб опису героїв твору відповідає природі мислення дитини молодшого шкільного віку.

Ефективним засобом інтерпретування літературного твору чи його частини є його інсценізація, вона забезпечує глибше усвідомлення змісту прочитаного. Її організують після того, як діти прочитають твір і зможуть виразити свої перші думки й враження щодо нього. Наприклад, після прочитання твору Івана Андрусяка “Як подружитися з Чакалкою” [10, с. 12-17] пропонуємо учням розіграти його частину. Процедура інсценізації передбачає: занурення учнів у твір, проведення розігріву, вибір критичного моменту для драматизації, запрошення учнів до розбору частин цієї ситуації, програвання сцени, допомога вчителя акторам і рефлексії [8, с. 239-241].

Після читання й аналізу твору на етапі рефлексії можна запропонувати дітям скласти сенкан – це методичний прийом роботи, який передбачає використання вільного вірша з п’яти рядків, що узагальнює інформацію, яку отримали учні під час вивчення нового матеріалу.

Отже, вивчення творів сучасної дитячої літератури на уроках літературного читання забезпечує можливості для імплементації стратегій технології розвитку критичного мислення в освітній процес початкової школи. Для вчителя, який тільки починає формувати критичне мислення учнів, можна рекомендувати застосування на матеріалах художніх творів чотирьох основних простих операцій критичного мислення: порівняння (виявлення і пояснення подібного і відмінного, протилежного), аналізу (визначення частин цілого і структури), класифікації (віднесення до певної групи подій, явищ, які позначаються поняттям), оцінки (власне ставлення, підтримка чи відмова). Зауважимо, що одним із інструментів формування в учнів навичок критичного мислення є постановка запитань. Відповідаючи на запитання, учні аналізують і інтерпретують інформацію, висувають ідеї, будують гіпотези, відстоюють власну точку зору. Вкрай важливим для забезпечення цього процесу є створення безризикового середовища, де учні можуть вільно розмірковувати, бо кожна думка – цінна.

Список використаних джерел

1. Будна Н.О., Шост Н.Б. Сучасні українські письменники – дітям. Рекомендоване коло читання : 1 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 112 с.
2. Будна Н.О., Шост Н.Б. Сучасні українські письменники – дітям. Рекомендоване коло читання : 2 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 128 с.
3. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL : <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf>.
4. Літературне читання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2-4 класи. URL : <https://www.schoollife.org.ua/zavantazhyty-onovleni-programy-dlya-rochatkovoyi-shkoly-2016-2017-n-r/>.
5. Нікішина Г. Використання методу “Кошик ідей” на уроці позакласного читання під час вивчення теми “Сучасні українські поети – дітям” (2 клас) на прикладі

- твору Юрія Бедрика “Сумна скоромовка”. URL : <http://www.criticalthinking.expert/materiali-dlya-samoosviti/bank-najkrashhih-urokiv/>.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
 7. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів / автори-укладачі : О.І. Пометун, І.М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.
 8. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О.І. Пометун. Київ : Видавництво “Плеяди”, 2008. 220 с.
 9. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії “Шкільна бібліотека” / укладач Тетяна Стус. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с.
 10. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3, 4 класах серії “Шкільна бібліотека” / укладач Тетяна Стус. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 192 с.
 11. Richard P. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. Rohnert Park, CA : Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990. P. 45-56.

The article defines the essence of the concept of critical thinking, reveals its characteristic features and stages of formation. It is believed that the basis of the concept of “critical thinking” is not the level of memorization of information, but the ability of a person to independently analyse, argue his opinion, revise his vision of the problem. The purpose of technology of critical thinking development has been presented. It includes the development of pupils' thinking skills that are needed both in learning and in everyday life; the formation of a person who is ready for life in a constantly changing world, capable of analysing and comprehending information, different aspects of processes and phenomena, learning and self-improvement, making effective decisions. The structure of the lesson with the elements of technology of critical thinking development is described (challenge, consolidation, reflection); methods and techniques for each stage are given.

It is emphasised on the role of Reading lessons in the process of junior pupils' critical thinking development, particularly while studying modern Ukrainian children literature. The examples of exercises, which form and develop critical thinking of pupils at Reading lessons (brainstorming, directed reading, Venn's diagram, character-map) are given.

Key words: *critical thinking development, reader's competence, Reading lesson, modern Ukrainian children literature, junior pupils.*

УДК 373.3.091.33-028.22:811.111

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.386-391

Тетяна Олинець
Tetiana Olynets

ВИКОРИСТАННЯ КОЛАЖНОЇ НАОЧНОСТІ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

USING COLLAGE VISUAL AIDS AT ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

У статті розглядається колажна наочність як важливий засіб формування іншомовної комунікативної компетентності молодших школярів. Охарактеризовано суть колажної технології, представлено переваги її використання в навчальній діяльності та подано фрагменти уроків англійської мови у початковій школі, що демонструють практичну реалізацію прийому колажування.

Ключові слова: *колажна наочність, комунікативні вміння, творчі здібності, навчальна діяльність, урок англійської мови, учні початкової школи.*